

Mešoviti režimi, protesti i 5. oktobar

NEBOJŠA VLADISAVLJEVIĆ

Fakultet političkih nauka, Beograd

Uvod

U poslednjoj deceniji, masovni narodni protesti oborili su postkomunističke autoritarne vlasti u Srbiji, Gruziji i Ukrajini. Stotine hiljada ljudi izašli su na ulice Beograda, Tbilisija i Kijeva da se suprotstave autoritarnim vlastima i policiji, i da podrže demokratsku opoziciju. Događaji su izazvali veliku pažnju medija, obnovili nadu da će doći do demokratizacije u zemljama u kojima pad komunizma nije doveo do uspostavljanja demokratije i pružili važne pouke svima zainteresovanima za demokratizaciju u ovom i drugim regionima. Ipak, postkomunističke demokratske revolucije predstavljale su samo najvidljiviji izraz dugogodišnje borbe demokratskih snaga protiv autoritarne vlasti, koja se često preivala iz političkih ustanova na ulice gradova. Veliki broj ranijih narodnih protesta nije doveo do pada Miloševića, Ševarnadzea i Kučme s vlasti, ali je neprestano podrivao njihovu vlast, snažno oblikovao identitete, interese i kapacitet za delovanje autoritarnih vlasti i opozicionih snaga, kao i njihove međusobne odnose, i tako doprineo promeni režima.

Članak istražuje složeni odnos između nove vrste autoritarizma, s obeležjima demokratske i autoritarne vladavine, i politike protesta, koji uporedna istraživanja savremenih političkih režima do sada nisu razjasnila. Članak pokazuje da je takmičarski autoritarizam strukturno nestabilan i podložan pritisku masovnih protesta, a to se naročito odnosi na one primere ovog oblika političkog režima s neopatrimonijalnim tendencijama. Teorijski stavovi obrazloženi su i podržani primerima iz Srbije u vreme vladavine Slobodana Miloševića, gde je takmičarski autoritarizam nastao s prvim višestranačkim izborima krajem 1990. Pošto je režim opstao celu deceniju uprkos više velikih talasa narodne mobilizacije protiv autoritarne vlasti, postoji više primera opstanka režima, tj. neuspeh talasa protesta marta 1991, leta 1992, zime 1996/1997. i kraja leta 1999, i jedan primer promene režima, dakle protesti oko 5. oktobra 2000.

Mešoviti režimi i protesti

Izraz politički režim često se upotrebljava u kolokvijalnom smislu da označi određenu grupu pojedinaca na vlasti, „političku garnituru“, s određenim ličnim i sociološkim obeležjima, uglavnom s negativnim predznakom. Nasuprot tome, u uporednim političkim istraživanjima pojam politički režim označava određeni splet političkih odnosa. Oblik režima otkriva formalnu i neformalnu organizaciju centra političke moći i njegove odnose s društvom (Fishman 1990, 428), koji značajno oblikuju identitete, interese, kapacitete i ponašanje pripadnika vlasti i opozicije. Oblik režima takođe ima značajne posledice za promenu režima: moderni nedemokratski režimi, kao što su totalitarni, posttotalitarni, autoritarni i sultanistički, koji se razlikuju prema merilima pluralizma, ideologije, vođstva i mobilizacije, uglavnom određuju putanje promene režima i zadatke koje je neophodno obaviti radi učvršćenja demokratije (Linz 2000; Linz i Stepan 1996; Snyder i Mahoney 1999).

Oblik političkog režima značajno određuje prostor za mobilizaciju protiv vlasti, kao i njen obim i oblike. Zatvoreni nedemokratski režimi, kao što su totalitarni i sultanistički, obično onemogućavaju nenasilne proteste. Veoma represivni i prema širem stanovništvu zatvoreni režimi s malom infrastrukturnom moći – oni koji ne mogu u potpunosti da kontrolišu svoju teritoriju, npr. pojedini sultanistički i autoritarni režimi – podstiču stvaranje revolucionarnih pokreta, tj. društvenih pokreta usmerenih na osvajanje potpune kontrole nad državom, oblikuju njihovo delovanje i šanse da ostvare svoje ciljeve (Goodwin 2001; Wickham-Crowley 1992). Revolucionarno delovanje retko koga privlači u onim autoritarnim i posttotalitarnim režimima u kojima vlastodršci, iako isključuju najveći deo stanovništva iz političkog života, pokušavaju da zadovolje bitne društvene, ekonomske, etničke i druge interese značajnih društvenih grupa. Pošto su ovi režimi uglavnom jaki u infrastrukturnom smislu, revolucionarno delovanje je veoma rizično i najčešće neuspešno. Decentralizovaniji i otvoreniji autoritarni i posttotalitarni režimi mogu da otvore značajan prostor za mobilizaciju naroda protiv vlasti u razdobljima političke nestabilnosti i sukoba elita. Ova razdoblja su uglavnom retka i označavaju ozbiljnu krizu režima.

Nasuprot tome, novi oblik autoritarnog režima, koji spaja demokratske procedure i autoritarnu vladavinu, obično otvara širok prostor za organizaciju i delovanje opozicionih snaga i za narodne proteste. Mada demokratska pravila postoje, takmičarski ili izborni autoritarizam ne prelazi prag liberalne demokratije, sudeći prema Dalovim i sličnim merilima (Dahl 1989, 221; O'Donnell 1996, 35; Schmitter i Lynn Karl 1996, 55-56) i ne treba ga mešati s nestabilnom ili „nekonsolidovanom“ demokratijom. Ovo su civilni nedemokratski režimi s redovnim višestranačkim izborima, koji uključuju utakmicu vlasti i opozicije ali nisu i poštteni. Demokratske ustanove postoje, ali se pravila krše veoma često. Primeri takmičarskog autoritarizma su režimi u Srbiji u vreme Miloševića, Tuđmana u Hrvatskoj, Nanao i Beriše u Albaniji, Jeljcina u Rusiji, Kravčuka i Kučme u Ukrajini, Ševarnadzea u Gruziji, kao i režimi u Meksiku, Maleziji i nekim državama podsaharske Afrike tokom devedesetih. Pojmovi takmičarskog i izbornog autoritarizma se delom preklapaju, ali je prvi nešto uži od drugog. Takmičarski auto-

ritarizam odlikuje prisustvo otvorenije političke utakmice između vlasti i opozicije od one u drugim primerima iz šire kategorije izbornog autoritarizma.¹

Takmičarski autoritarizam pruža široku slobodu i resurse za organizovanje opozicionih snaga i za suprotstavljanje autoritarnim vlastima. Institucionalni resursi koji stoje na raspolaganju opozicionim strankama i drugim potencijalnim disidentima, uključuju izbore, skupštinu, pravosuđe, lokalne vlasti i različite kontrolne agencije i tela. U ovom obliku režima, rezultati izbora su neizvesni. Mada vladajuća stranka ili koalicija obično manipulišu izborima, i vlast i opozicija ih vide kao ključno sredstvo sticanja i legitimisanja vlasti. Velika krađa glasova se retko dešava jer vlastodršci znaju da može izazvati krizu režima (Levitsky i Way 2002, 54-55; Schedler 2006a). Skupština, pravosuđe i lokalne vlasti obično su nemoćni i podređeni autoritarnoj vlasti, ali u određenim trenucima postaju ključne arene sukoba između vlasti i opozicije. Opozicija se suprotstavlja vlastodršcima i obraća javnosti u skupštini, a neke sudije mogu ograničiti moć vlastodržaca u važnim prilikama, kao što su sukobi oko izbornih rezultata, i tako legitimisati stavove opozicije pred domaćom i stranom javnošću (Levitsky i Way 2002, 55-57).

Lokalne vlasti, naročito ako su pod kontrolom opozicije, mogu olakšati konsolidaciju opozicionih snaga i poslužiti kao odskočna daska za sukobe s autoritarnim vlastima putem izbora ili nenasilnog otpora. Prostor za organizovanje građanskog društva – nezavisnih medija, građanskih udruženja i interesnih grupa – takođe je znatno širi nego u drugim oblicima autoritarizma. Nezavisni mediji često su uticajni, objavljuju važne podatke o zloupotrebama vlasti i poruke opozicionih stranaka. Mada autoritarne vlasti često otežavaju rad nezavisnih medija, retko ih zatvaraju da ne bi provocirale opozicione snage i širu javnost.

Istovremeno, takmičarski autoritarizam stvara velika nezadovoljstva među opozicionim strankama, delovima građanskog društva i u delu stanovništva. Vlastodršci često ograničavaju delovanje opozicije zastrašivanjem, pa i hapšenjima njenih aktivista i vođa, otežavajući im učešće u medijima i finansiranje izbornih kampanja. Građanski aktivisti i novinari često trpe maltretiranje, a u ekstremnim slučajevima mogu biti i ubijeni, a ograničavanje delovanja medija i kršenja ljudskih prava nisu neuobičajeni. Velika izborna krađa se dešava u pojedinim slučajevima. Redovna zloupotreba resursa države u uskostranačke svrhe i protiv političkih protivnika, kao što je slanje poreznika onima koji podržavaju opoziciju, i široka korupcija odbijaju veliki deo stanovništva od autoritarnih vlasti (Levitsky i Way 2002; Schedler 2006a). Ova eksplozivna smeša značajnih resursa za delovanje opozicionih snaga i velikog narodnog nezadovoljstva čini takmičarski autoritarizam po prirodi nestabilnim, ili strukturno slabim. Sukob u bilo kom domenu u kojem je suprotstavljanje vlastima tolerisano, može izazvati ozbiljnu krizu režima.

Neopatrimonijalni oblik takmičarskog autoritarizma naročito je nestabilan. Neopatrimonijalne ili sultanističke režime obeležava lična i arbitrarna vlast, ona koja nije ograničena vladavinom prava ili ideologijom, i obično tendencije ka porodičnoj i di-

¹ Za takmičarski autoritarizam vidi Levitsky i Way (2002, 2006), a za izborni autoritarizam vidi Schedler (2006b).

nastijskoj vlasti (Bratton i Van de Walle 1997; Goodwin 2001; Linz i Stepan 1996). Vlastodršćeva klijentelistićka mreža proŹima drŹavne ustanove, stvarajući tako korupciju. Ovi reŹimi ne predstavljaju interese pojedinih društvenih klasa i slojeva ili Źirih društvenih organizacija pa je njihova društvena osnova uglavnom ogranićena na porodicu, prijatelje, poslovne ortake vlastodršća i pojedince koji kontrolišu upotrebu represije protiv protivnika vlasti (Chehabi i Linz 1998, 7-23). Uska društvena osnova vlasti, politizovana, stagnatna i korupcionaška ekonomija, kršenje ljudskih prava, neizvesnost i strah u stanovništvu, koji uglavnom izviru iz arbitrarne i represivne vladavine, ukazuju na to da su ovi reŹimi potencijalno nestabilni i podložni uruŹavanju. Lićna kontrola drŹavnih ustanova od strane vlastodršća i njegove klike sprećava nastanak mekše struje unutar vlasti i pregovore s opozicijom. Usled toga, kada neopatrimonijalni vladari odlaze s vlasti, to ćine uglavnom pod pritiskom masovne narodne mobilizacije ili vojnog udara (Goodwin 2001; Snyder 1998).

Takmićarski autoritarizam s neopatrimonijalnim obeleŹjima je znaćajno manje represivan i iskljućiv od ćistog neopatrimonijalnog ili sultanistićkog reŹima. Ovaj oblik reŹima omogućava opozicionim snagama da se organizuju i suprotstave vlastima tako da nasilno zbacivanje vlastodršća vojnim udarom ili nasilnom revolucionarnom mobilizacijom nije verovatno. Ipak, nezadovoljstvo građana je Źire od onog koje obićno postoji u takmićarskom autoritarizmu. Represija nije masovna već selektivna, ali rezultira ćestim kršenjem građanskih prava i sloboda, a arbitrarno vršenje vlasti proizvodi strah i nepoverenje među stanovništvom, pa i među onima koji podrŹavaju vlast. Neogranićena korupcija, neprestana promocija porodice i prijatelja vlastodršća i hedonistićki naćin Źivota vladajuće klike proizvodi veliko nezadovoljstvo u narodu i odbija od vlasti i mnoge koji su je ranije podrŹavali. Ukratko, dok takmićarski autoritarizam otvara Źirok prostor za organizovanje i delovanje opozicionih snaga, njegova neopatrimonijalna podvrsta pojaćava nezadovoljstva među znaćajnim delovima stanovništva, otuđuje bivše simpatizere od vladajuće stranke i motiviše opoziciju da se ujedini protiv lićne vlasti. Pošto vlastodršćac i njegova klika ne Źele da predaju vlast nakon izbornog poraza, promena reŹima putem nenasilnih masovnih protesta najćeŹići je izlaz iz krize.

Autoritarna vlast i protesti u Srbiji poćetkom devedesetih

Srbija tokom devedesetih je odlićan primer takmićarskog autoritarizma. Postojale su demokratske procedure, ali su MiloŹević i SPS ćesto ogranićavali delovanje opozicionih snaga i protiv njih zloupotrebljavali drŹavne resurse. Pojedine vođe i aktivisti opozicije ćesto su trpeli zlostavljanje od strane vlasti. Ipak, opozicione stranke, građanska udruŹenja i organizacije i nezavisni mediji imali su otvoren prostor da se organizuju, regrutuju pristalice i suprotstave se MiloŹeviću i vladajućoj stranci. I vlast i opozicija ozbiljno su shvatali izbore i ogorćeno se borili za podrŹku naroda. Prelaz od labavog komunistićkog reŹima u novi oblik autoritarizma zavrŹio se prvim viŹestranaćkim izborima u decembru 1990. Za razliku od situacije u većem delu Istoćne Evrope, MiloŹević i SPS do nogu su potukli opozicione stranke, zahvaljujući spoju viŹe ćinilaca, kao Źto su neregularni i nefer izbori, velika asimetrija moći vlasti i opozicije – ostvorena pre

svoga otimanjem imovine bivšeg SK i SSRN od strane SPS i sramotnom propagandom protiv opozicije u državnim medijima – zatim većinski dvokružni izborni sistem i razjedinjena opozicija.

Uprkos velikoj pobedi SPS-a na ovim izborima, dva talasa mobilizacije građana i studenata ubrzo su dobro protresla politički establišment. Prvi je izbio u martu 1991. usled nastavka medijske propagande protiv opozicije, a drugi leta naredne godine zbog Miloševićevog doprinosa međunarodnoj izolaciji Srbije. Ovi talasi protesta su pokazali da se vladajuća stranka suočila s umereno jakim opozicijom i otporom u jednom delu naroda. Građani su ozbiljno shvatili javno proklamovanje demokratskih standarda pre prvih višestranačkih izbora, pre svega retoriku vlasti o građanskim i političkim pravima i slobodnoj političkoj utakmici, a opozicione snage su iskoristile otvoreni prostor da se organizuju i suprotstave novoj-staroj vladajućoj stranci. Drastične zloupotrebe ovih demokratskih standarda su onda stvorile veliko nezadovoljstvo koje se ubrzo ispoljilo u žestokim protestima protiv autoritarne vlasti. Zašto vlast nije pala pod pritiskom velikih demonstracija? Ili zašto opozicija nije bar dobila značajnije dugoročne koncesije od Miloševića? Zaista, dok su mnogi drugi komunistički vlastodršci u Istočnoj Evropi sišli s vlasti iako nije bilo značajnog pritiska „odozdo“, Milošević i bivši komunistički funkcioneri u Srbiji uspeali su da prežive značajne pritiske svojih političkih protivnika i pre i posle prvih višestranačkih izbora.

Pobeda Miloševića i SPS-a na ovim izborima nije pre svega posledica uspešne izborne kampanje, već „genetske“ legitimnosti koju su uživali među svojim pristalicama usled istorijskih prilika u vreme uspostavljanja ove vlasti u ranijim godinama. Miloševićev uspon na položaj vođe komunista Srbije 1986. i 1987. godine predstavljao je unutrašnje partijsko pitanje koje se razrešilo u skladu s pravilima igre u komunističkim partijskim državama, bez mnogo uticaja vanpartijskih činilaca, i nije imalo mnogo veze s nacionalizmom. Nasuprot tome, njegova kasnija popularnost u Srbiji i konsolidacija na vlasti rezultat je ubrzanog raspada komunističke strukture moći i širenja nacionalizma u složenoj i sve disfunkcionalnijoj višenacionalnoj federaciji 1988. i 1989. godine. Ovi događaji odvijali su se pod snažnim pritiskom „odozdo“ tokom talasa narodne mobilizacije koji je premrežio Srbiju i Crnu Goru, a koji je Milošević snažno podržao protiv drugih delova titoističkog establišmenta (Vladislavljević 2008).

Neposredna posledica ovih događaja bilo je veoma brojno članstvo SPS-a i njegova posvećenost stranci, razučena organizaciona struktura i ogromna imovina vladajuće stranke, preuzeti od SK i SSRN, kao i u više talasa obnavljano rukovodstvo u prethodnim godinama. Druga prednost Miloševića i SPS-a ogledala se u podeljenoj opoziciji, delom i usled ogromne organizacione, finansijske i drugih prednosti koje je uživao SPS i ograničenja s kojima se suočavala opozicija. Unutar opozicije bilo je velikih programskih razlika, od odnosa prema nacionalnoj politici vlasti i građanskim ratovima u bivšim jugoslovenskim republikama i odnosa prema kosovskom pitanju, pa do pitanja demokratije i autoritarizma. Druge podele izvirale su iz ličnih odnosa opozicionih prvaka. Rezultat ovakvog stanja bile su česte podele opozicionih stranaka i nastanak novih stranaka. Ukratko, u takvom odnosu snaga između vlasti i opozicije nije bilo realno očekivati promenu režima.

Velika krađa glasova i protesti sredinom devedesetih

Vlast Miloševića i SPS-a se u velikoj meri zasnivala na podršci građana, koja je često proveravana na izborima za predstavnička tela na saveznom, republičkom, pokrajinskom i lokalnom nivou, kao i na predsedničkim izborima. Milošević je bio znatno popularniji u javnosti nego SPS, što je vodilo koaliciji s drugim strankama. Izborna podrška vladajućoj stranci je vremenom opadala pa su izborne zloupotrebe imale sve veći obim. Pre gotovo svih parlamentarnih izbora, uveden je novi, po posledicama veoma disproportionalan izborni sistem, koji je odgovarao SPS-u kao najvećoj stranci, uprkos oštrim protestima opozicije. Milošević je čvrsto kontrolisao elektronske medije i zloupotrebljavao ih protiv opozicije.

Na savezним parlamentarnim izborima, održanim istovremeno s prvim krugom lokalnih izbora u novembru 1996, pobedila je vladajuća koalicija. U drugom krugu lokalnih izbora, međutim, demokratska opozicija je ostvarila veliku pobjedu u svim većim gradovima. Milošević je prvo u užem privatnom krugu priznao poraz, ali se zatim predomislio i naložio lokalnim izbornim komisijama i sudovima da poništavaju izbore svuda gde je SPS izgubio. Izborne krađe bilo je i ranije, ali se nije tačno znao njen obim, pre svega zbog organizacionih slabosti opozicionih stranaka i odsustva kontrole nad izbornom administracijom. Tek je pojačana kontrola izbora sada omogućila otkrivanje masovne krađe glasova. Veliki protesti protiv izborne krađe širom Srbije trajali su tri meseca i završili se Miloševićevim prihvatanjem pravih izbornih rezultata. Ovo je bila najozbiljnija kriza režima pre oktobra 2000. Prvo, postalo je očigledno da je veliki deo stanovništva želeo da Milošević ode s vlasti i da je bio spreman da danima učestvuje u protestima protiv vlasti uprkos zimskom vremenu i pretnjama represijom, čak i povremenim prebijanjem demonстранata. Drugo, tokom protesta izbile su na površinu pukotine u vlasti i među onima koji su je podržavali.

Demokratske procedure, karakteristične za takmičarski autoritarizam, omogućile su promenu odnosa snaga. Širok prostor za institucionalno i druge vrste delovanja omogućili su opoziciji da se suprotstavi vladajućoj stranci, što se odrazilo i na znatno veće organizacione sposobnosti i efikasnije delovanje opozicionih stranaka, građanskih udruženja i nezavisnih medija. Nasuprot ranijim krizama režima izazvanim talasima protesta, nezadovoljstvo koje je pokrenulo građane protiv vlasti, nije se ticalo samo autoritarne manipulacije, izbora koji nisu bili slobodni i pošteni, ekonomske krize i međunarodne izolacije Srbije, već i masovne krađe glasova. Ova mešavina povoljnog okruženja za proteste i masovnog nezadovoljstva pokazala se kao veoma eksplozivna zime 1996/1997.

Zašto nije došlo do promene režima tokom ovog talasa mobilizacije? Jedan deo objašnjenja uključuje autoritarnu manipulaciju, čvrstu kontrolu SPS-a nad državnim aparatom i Miloševićevu spremnost da na kraju ipak prizna izbornu pobjedu opozicije, a drugi kontekstualne činioce. Zajedno, ovi činioce su ublažili uticaj spoja povoljnog okruženja za proteste i efikasno proizvedenog narodnog nezadovoljstva, koji čini takmičarski autoritarizam strukturno nestabilnim i podložnim pritisku narodne mobilizacije. Pored nezakonitog preuzimanja ogromne imovine socijalističkog režima,

SPS je pretvorio kontrolu nad skupštinom, vladom i većinom lokalnih samouprava, stečenu na prvim višestranačkim izborima, u čvrstu kontrolu nad državnom upravom i lokalnom vlašću i rutinski zloupotrebljavao državni aparat i resurse protiv opozicije. Milošević je takođe čvrsto kontrolisao policiju i vojsku.

Pošto je privatizacija zaustavljena, veći deo ekonomije je ostao u društvenoj i državnoj svojini, dakle pod kontrolom vladajuće stranke. Ekonomske sankcije su zatim izolovale zemlju od sveta, a vlast je stekla potpunu kontrolu nad izvozom i uvozom, naročito strateških materijala (Arandarenko 2000). Gotovo neograničena kontrola nad imenovanjima u državnom aparatu, lokalnoj vlasti i velikom delu ekonomije pod kontrolom države, kao i nad njihovim resursima, obezbedila je Miloševiću i njegovoj stranci ogromnu moć da nagradi svoje aktiviste i pristalice. Tako je nastala razvijena klijentelistička mreža koja se širila od samog vrha vlasti do lokalne vlasti i javnih i državnih preduzeća (Cohen 2001, 129-136). Ukratko, mada su Milošević i SPS bili znatno slabiji nego početkom devedesetih, vlast još uvek nije ušla u svoju poslednju, neopatrimonijalnu fazu.

Pored toga, međunarodni okvir se bitno promenio. Milošević je do sredine devedesetih ušao u sukob s vođama Srba van Srbije i povukao značajan deo podrške od koje su ovi zavisili u sukobu s hrvatskom državom i Muslimanima/Bošnjacima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Vlast i njena propaganda su sada naglašavali da su, mada je podrška Srbima u Hrvatskoj i Bosni i dalje bitna, još važniji mir u regionu i ekonomski razvoj Srbije. Pošto je stanovništvo Srbije bilo iscrpljeno godinama ekonomske krize i međunarodne izolacije, šanse za opstanak Miloševića i SPS-a na vlasti su porasle, između ostalog i zato što su ga zapadne diplomate sada javno promovisale kao državnika koji je omogućio da se završi rat u Bosni i ukinu sankcije.

Miloševićevi manevri su zbunili demokratsku opoziciju. Opozicione stranke koje su uglavnom prihvatale politiku podrške Srbima van Srbije, sada nisu podržale promenu državne politike, a stranke koje su se oštro suprotstavljale ranijoj politici, podržale su Miloševićev zaokret. Prirodno, ovo je umanjilo izbornu podršku opozicije. Ukidanje sankcija je podiglo očekivanja stanovništva da će doći do većih ekonomskih i političkih promena, ali je opozicija još uvek bila uglavnom razjedinjena i vodila je slabu izbornu kampanju. Bivši guverner NBS-a, Dragoslav Avramović, prvo je prihvatio da vodi demokratsku koaliciju „Zajedno“ a zatim se pre samih izbora predomislio i povukao iz izborne trke. Ukratko, oslabljena vlast je preživela ovaj izazov umereno jake opozicije uglavnom zahvaljujući povoljnim kontekstualnim činiocima.

Neopatrimonijalna transformacija režima, protesti i pad Miloševića

Posle završetka protesta povodom izborne krađe Milošević i SPS su se postepeno konsolidovali na vlasti, a u koaliciji „Zajedno“ je izbio sukob, koji je rezultirao ulaskom SPO-a u koaliciju sa SPS-om u Beogradu i nekim drugim gradovima i bojkotom izbora 1997. od strane demokratske opozicije. Zatim je izbio oružani ustanak na Kosovu, a potom i široka i oštra uzvratna akcija vojske i policije, kao i NATO bombardovanje. Posle završetka rata i popuštanja represije vlasti, došlo je do većih protesta u nizu gradova

i Beogradu, ali se prva prava šansa za promenu režima pojavila tek leta 2000, kada je Milošević promenio savezni ustav da bi ojačao svoj predsednički položaj neposrednim izborom i odmah zakazao predsedničke izbore za 24. septembar. Ovaj put opozicija je bila bolje pripremljena. Opozicione stranke, nevladine organizacije, građanska udruženja i nezavisni mediji ujedinili su se u izazovu vlastima, podržani širokom političkom i finansijskom podrškom zapadnih vlada i obećanjem da će posle pada Miloševića ukloniti spoljni zid sankcija, tj. omogućiti povratak Srbije u međunarodnu zajednicu.

Pobeda Vojislava Koštunice nad Miloševićem na predsedničkim izborima i liste koalicije DOS nad Miloševićevom strankom označila je početak kraja autoritarne vlasti. Pošto je Milošević odbio da prizna poraz u prvom krugu predsedničkih izbora, došlo je do talasa protesta, prvo do štrajka u Kolubari, a zatim i do velikih demonstracija u Beogradu 5. oktobra. Ovaj događaj je izazvao kolaps Miloševićeve vlasti, policija i vojska su odbili njegove zahteve za širokom represijom na ulicama glavnog grada, a Koštunica i DOS su preuzeli ključne poluge vlasti.

Zašto je Milošević pao s vlasti u oktobru 2000? Od 1999. godine, kada je režim bio u svojoj najrepresivnijoj fazi, kapacitet vlasti da efikasno upotrebi represiju protiv svojih protivnika značajno je oslabio, a kapacitet demokratske opozicije da pokrene efektivnu kampanju protiv Miloševića je porastao. Uzroci su višestruki, od posledica neopatrmonijalne transformacije režima, otpočele 1996/1997, pa do kontekstualnih činilaca, kao što su posledice bombardovanja i Miloševićeve greške u proceni političke situacije u zemlji. Srbija pod Miloševićem je prešla dug put od relativno otvorenog mešovitog režima do sve zatvorenije vrste lične vlasti, i to u jednoj deceniji. SPS, u početku hegemonistička stranka vlasti, s razućenom organizacionom mrežom, dobro obrazovanim i iskusnim kadrom, bliskim vezama s najvećim sindikatom i značajnom podrškom u svim bitnim delovima biračkog tela, pretvorila se vremenom u istrošeno lično izbornu oruđe Miloševića.

Jedinstvo visokog i srednjeg ešalona funkcionera vlasti bilo je važan izvor moći u vreme kada je opozicija bila razjedinjena. U početku, jedinstvo je proisteklo iz izbornog uspeha i čvrste kontrole vladajuće stranke nad političkom scenom. Milošević je uživao veliki autoritet u svojoj stranci jer je bio znatno popularniji među biračima od stranke. Kako se izborna podrška vremenom krunila, Milošević je sve više održavao jedinstvo režima ličnom i arbitrarnom vlašću. Početkom devedesetih, promene u sastavu rukovodstva SPS-a odražavale su vitalnost jake autoritarne stranke i njenu sposobnost da vrši funkcije artikulacije i agregacije interesa važnih delova društva, kao i njihovo predstavljanje. Od sredine devedesetih, pak, visok nivo personalnih promena u rukovodstvu označio je Miloševićev pokušaj da ukloni sve potencijalne protivnike u vlasti i da se distancira od svoje ranije politike. Više uticajnih funkcionera SPS-a izbačeni su iz rukovodstva i samo jedna trećina članova Glavnog odbora stranke, izabranog 1992, zadržala je svoje položaje četiri godine kasnije (Vukomanović 1997, 42). Šef beogradskog odbora stranke je izbačen iz članstva pošto je otvoreno priznao izborni poraz na lokalnim izborima krajem 1996. godine.

Milošević je pojačao svoju ličnu kontrolu u vlasti slabljenjem SPS-a kroz koaliciju s dve male stranke vlasti. JUL, mala stranka Miloševićeve supruge, dobila je četvrtinu mesta od broja koji je osvojila koalicija u donjem domu saveznog parlamenta uprkos činjenici da je izborna podrška ove stranke bila minimalna. Kadar JUL-a zauzima važne ministar-

ske i druge položaje u vlasti i preuzima direktorska mesta u velikim državnim preduzećima (Jović 2001, 139-147), dok se veze vlasti s društvom urušavaju i dominira korupcija. Takmičarski autoritarizam, u početku zasnovan na popularnosti osnivača režima, izbornoj i organizacionoj moći i velikoj klijentelističkoj mreži vladajuće stranke, postepeno se transformisao u ličnu i arbitrarnu vlast Miloševića i male klike prijatelja i poslovnih ortaka njegove porodice. Hedonistički stil života ovih novih bogataša-skororojevića izazvao je ogorčenje među stanovništvom koje je jedva uspevalo da spoji kraj s krajem.

Široka penetracija državnih ustanova od strane vladajuće klike krajem devedesetih onemogućila je stvaranje mekše struje unutar vlasti, koja bi mogla da uspostavi vezu s demokratskom opozicijom. Vojska je zadržala određenu autonomiju uprkos povremenim čistkama najvišeg kadra, pre svega jer je Milošević znao da generali ne pripremaju državni udar. Prvo, jačanje policije i paravojnih snaga umanjilo je tu vrstu pretnje; drugo, većina generala nije prihvatila demokratska i prozapadna usmerenja demokratske opozicije. Ukratko, demokratizacija putem kompromisa između mekše struje unutar vlasti i umerene opozicije nije bila moguća. Ipak, mada je poprimio pojedina obeležja neopatrimonijalizma posle 1996, režim nikada nije postao u celini neopatrimonijalni ili sultanistički.

Rat na Kosovu i NATO bombardovanje takođe su oslabili Miloševićevu vlast. Prvih meseci posle rata, većina građana je još uvek bila pod jakim utiskom bombardovanja i fokusirana na neposredne potrebe svojih porodica i nisu bili spremni da rizikuju u sukobu s Miloševićevom nervoznom policijom. Situacija se promenila godinu dana kasnije. Dok su kraj rata u Bosni i ukidanje ekonomskih sankcija doneli porast životnog standarda, sada se to nije moglo očekivati jer se zemlja tek oporavljala od bombardovanja. Pred izbore 1997, Ričard Holbruk, izaslanik američkog predsednika, nazvao je bojkot izbora od strane demokratske opozicije „glupim“ i „štetnim za opoziciju“ i tako podržao Miloševića; sada su vođe zapadnih zemalja jasno istakle da bi želele da vide drugu vladu u Beogradu i pojačale diplomatsku i finansijsku izolaciju funkcionera režima i poslovnih ljudi koji su ga podržavali, i tako ugrozile njihove finansijske i druge interese.

Pored toga, Milošević je nehotice uklonio važan činilac koji je dugo ometao ujedinjenje demokratske opozicije. Posle neuspelog atentata tajne policije na Vuka Draškovića, vođa SPO-a je napustio Srbiju i tako otvorio put za stvaranje efikasnog zajedničkog opozicionog fronta, koji ranije nije bio moguć zbog ličnih surevnjivosti opozicionih prvaka. Opozicione stranke, nevladine organizacije, građanska udruženja, nezavisni mediji i lokalne vlasti pod kontrolom opozicije sada su dobile 70-80 miliona dolara pomoći od američke i evropskih vlada i privatnih fondacija (Carothers 2001). Opozicione stranke su iskoristile resurse lokalnih vlasti i lokalne medije za širenje otpora vlastima, a nevladin sektor je znatno povećao svoj uticaj. Ovaj sektor je počeo da se razvija kao reakcija na ratove u bivšim jugoslovenskim republikama. Antiratne, humanitarne organizacije i one za pravnu pomoć, kao i nezavisni sindikati, stvarani su početkom devedesetih, a druge organizacije usmerene proevropski i protiv vlasti ojačale su 1996. i 1997, kao i u naredne dve godine, istovremeno s uvođenjem represivnog zakonodavstva i porasta represije (Stojiljković 2006, 322-334). Sada se, dakle, značajno oslabljena vlast suočila se s jakom opozicijom i odlučnošću većine građana za promenu režima.

Protesti, opstanak i pad mešovitog režima

Srbija tokom devedesetih je primer složenog odnosa takmičarskog autoritarizma i narodne mobilizacije. Spoj institucionalnih i drugih resursa, koji su stajali na raspolaganju opoziciji, i veliko narodno nezadovoljstvo tipično za takmičarski autoritarizam učinili su režim strukturno nestabilnim, naročito prema pritisku „odozdo“. Jednom pokrenuti, protesti su značajno uticali na identitete, interese, kapacitet i ponašanje vlasti i opozicije i tako značajno oblikovali politički milje. Kontekstualni činioci specifični za Srbiju imali su suprotno dejstvo pre 2000. godine. „Genetska“ legitimnost režima onemogućila je njegov pad ili značajnu transformaciju pod pritiskom velikih protesta početkom devedesetih. Uprkos tome, ovi protesti su zatresli same temelje autoritarne vlasti i dugoročno doprneli opadanju njene podrške u narodu, kao i širenju opozicionih mreža, naročito jačanju opozicionih stranaka, i poboljšanju njihovih organizacionih sposobnosti.

Sredinom devedesetih, oslabljena vlast je bila osetljivija na izazove svojih protivnika. Opozicija je nastupala sigurnije a obični ljudi pomogli su vođama demokratske opozicije da prevaziđu svoje mogućnosti tokom zimskih protesta povodom velike krađe glasova. Ipak, domaće i međunarodne posledice kraja rata u Bosni odgovarale su Miloševiću, kao i neslaganja opozicionih vođa. Ovog puta, oslabljena vlast je preživela izazov umereno jake opozicije zahvaljujući povoljnim kontekstualnim činiocima. Dugoročne posledice zimskih protesta bile su veoma nepovoljne za vlasti. Otimajući izbornu pobjedu opozicije izgubili su i ostatke autoriteta unutar zemlje i u inostranstvu, stečene zaustavljanjem rata u Bosni. Opozicione snage sada su uspostavile čvrstu kontrolu nad najvažnijim opštinama i njihovim resursima, a nevladin sektor i nezavisni mediji su ubrzano jačali.

Ova promena u odnosima snaga između vlasti i opozicije nije bila očigledna tokom leta 1999. jer su protesti izbili ubrzo posle bombardovanja. Nasuprot tome, neopatri-monijalna transformacija režima i dugoročne posledice bombardovanja i povlačenja jugoslovenske vojske i policije s Kosova podrli su vlast Miloševića i ojačali opozicione snage u 2000. godini. Miloševićevo nepromišljeno uklanjanje Draškovića iz političkog života samo je olakšalo ujedinjenje opozicije. Ovaj put se ozbiljno oslabljena vlast suočila s jakom opozicijom i odlučnošću veoma velikog broja građana u domaćem i međunarodnom okruženju povoljnom za promenu režima. Ukratko, analiza veza između takmičarskog autoritarizma i talasa mobilizacije u Srbiji devedesetih pokazuje da je ovaj oblik režima znatno manje otporan na narodne proteste nego drugi oblici autoritarizma. Analiza takođe pokazuje da su takmičarski autoritarni režimi s neopatri-monijalnim obeležjima još slabiji od drugih kada se radi o pritisku „odozdo“.

Sažetak

Članak istražuje odnos između jednog oblika mešovitog režima i politike protesta na primeru Srbije i pokazuje da je takmičarski autoritarizam strukturno nestabilan i naročito podložan pritisku „odozdo“.

Ključne reči: mešoviti režimi, takmičarski autoritarizam, protesti, mobilizacija, promena režima, Srbija, Milošević, 5. oktobar

BIBLIOGRAFIJA

- Arandarenko, Mihail (2000). „Ekonomska stvarnost Srbije“, u: Lazić, Mladen (urednik) *Račji hod: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bratton, Michael i Nicholas van de Walle (1997). *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Carothers, Thomas (2001). „Ousting Foreign Strongmen: Lessons from Serbia“. *Policy Brief*.
- Chehabi, H. E. i Juan J. Linz (1998). „A Theory of Sultanism 1: A Type of Nondemocratic Rule“, u: Chehabi, H. E. i Juan J. Linz (urednici) *Sultanistic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Cohen, Lenard J. (2001). *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Boulder and London: Westview Press.
- Dahl, Robert (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Fishman, Robert (1990). „Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition“, u: *World Politics*, Vol. 42, No. 3, str. 422-440.
- Goodwin, Jeff (2001). *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jović, Borisav (2001). *Knjiga o Miloševiću*. Beograd: IKP Nikola Pašić.
- Levitsky, Steven i Lucan Way (2002). „Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism“, u: *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, str. 51-65.
- Levitsky, Steven i Lucan Way (2006). „Competitive Authoritarianism: Origins and Evolution of Hybrid Regimes in the Post-Cold War Era“. Rad pročitan na The Annual Meeting of the American Political Science Association, 30. avgust - 3 septembar, u Filadelfiji, SAD.
- Linz, Juan J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.
- Linz, Juan i Alfred Stepan (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- O'Donnell, Guillermo (1996). „Illusions About Consolidation“, u: *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 2, str. 34-51.
- Schedler, Andreas, urednik (2006a). *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.
- Schedler, Andreas (2006b). „The Logic of Electoral Authoritarianism“, u: Schedler, Andreas (urednik) *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.
- Schmitter, Philippe C. i Terry Lynn Karl (1996). „What Democracy Is . . . and Is Not“, u: Diamond, Larry i Marc F. Plattner (urednici) *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Snyder, Richard (1998). „Paths out of Sultanistic Regimes: Combining Structural and Voluntarist Perspectives“, u: Chehabi, H.E. i Juan Linz (urednici) *Sultanistic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Snyder, Richard i James Mahoney (1999). „The Missing Variable: Institutions and the Study of Regime Change“, u: *Comparative Politics*, Vol. 32, No. 1, str. 103-122.
- Stojiljković, Zoran (2006). *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vladisavljević, Nebojša (2008). *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Vukomanović, Dijana (1997). „Nastanak političkih partija“, u: Goati, Vladimir (urednik) *Partijski mozaik Srbije, 1990-1996*. Beograd: Beogradski krug i Akapit.
- Wickham-Crowley, Timothy (1992). *Guerrillas and Revolution in Latin America: A Comparative Study of Insurgents and Regimes Since 1956*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Snyder, Richard i James Mahoney (1999). „The Missing Variable: Institutions and the Study of Regime Change“, u: *Comparative Politics*, Vol. 32, No. 1, str. 103-122.
- Stojiljković, Zoran (2006). *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vladisavljević, Nebojša (2008). *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Vukomanović, Dijana (1997). „Nastanak političkih partija“, u: Goati, Vladimir (urednik) *Partijski mozaik Srbije, 1990-1996*. Beograd: Beogradski krug i Akapit.
- Wickham-Crowley, Timothy (1992). *Guerrillas and Revolution in Latin America: A Comparative Study of Insurgents and Regimes Since 1956*. Princeton, NJ: Princeton University Press.